

**NYOLCSZÁZ ESZTENDŐS A FERENCES REND.
TANULMÁNYOK A REND LELKISÉGÉRŐL, TÖRTÉNETI
HIVATÁSÁRÓL ÉS KULTURÁLIS-MŰVÉSZETI SZEREPEÉRŐL**

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI MŰHELY

Rendtörténeti konferenciák

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Új- és Legújabbkori Történeti Tanszékének sorozata

Sorozatszerkesztő:

Óze Sándor

1. / 1-2. A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára
2. A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig
3. A domonkos rend Magyarországon
4. / 1-2. Decus solitudinis – Pálos évszázadok /
Der Paulinerorden. Geschichte – Geist – Kultur
5. A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában
6. A piarista rend Magyarországon
7. /1-2. Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon
8. /1-2. Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a Rend lelki-
ségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről

A kötet a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN
c. projekt támogatásával valósult meg

NYOLCSZÁZ ESZTENDŐS A FERENCES REND.
TANULMÁNYOK A REND LELKISÉGÉRŐL,
TÖRTÉNETI HIVATÁSÁRÓL ÉS KULTURÁLIS-
MŰVÉSZETI SZEREPÉRŐL

2.

Szerkesztette:

MEDGYESY S. NORBERT-ÖTVÖS ISTVÁN-ŐZE SÁNDOR

Írott Szó
ALAPÍTVÁNY

**MAGYAR
NAPLÓ**

Budapest
2013

A Budapesten és Piliscsabán 2009. október 14–15-én megtartott jubileumi konferencia előadásai.

Támogatók:
Nemzeti Kulturális Alap
Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola
Újkori Eszmetörténeti Műhely
Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola
Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány
Közép-európai Régiók Kutatásáért Alapítvány

Lektorálta:
Varga Imre Kapisztrán OFM

Felelős kiadó:
Oláh János

A kötetet gondozta:
Gilányi Magdolna

A német nyelvű tanulmányokat fordították:
Daróczi László
Dr. Várnai Jakab OFM

A rezüméket fordították:
a Szerzők, Szelid Veronika,
Fejérvári Boldizsár, Poul Merrick

A mutatókat készítették:
Bán Izabella, Ecseriné Simon Szilvia, Horváth Brigitta, Hürkeczné Pályi Brigitta, Imre Zsófia,
Kovács Judit Erzsébet, Kránitz Péter, Marschal Adrienn, Medgyesy S. Norbert, Simon Erzsébet,
Széchenyi Magdolna, Szuly Rita

© A kötet szerkesztői és szerzői, 2013
© Magyar Napló Kiadó, 2013
© Írott Szó Alapítvány, 2013

Borítót tervezte:
Zách Eszter

A borítókép forrása:
Hueber, Fortunat: Menologium, seu brevis, et compendiosa illuminatio, relucens in
splendoribus sanctorum, beatorum, miraculosorum, incorruptorum, extaticorum, beneficorum
[...] martyrorum, convessorum, virginum [...] quos omnes Seraphicus Pater Noster S. Franciscus
ab Assisio in Umbria Luci datus [...]. Monachii: Typis Ioannis Lucae Straubii, 1698.
(Lelőhely: Magyar Ferences Könyvtár)

ISSN 1786-8785
ISBN 978-963-9961-71-5

Nyomás: Pannónia Print Kft.

TARTALOM

1. KÖTET

Bevezetés	13
FRANZ LACKNER OFM	
Franziskus: Geregelte Berufung oder die Nachhaltigkeit der Liebe	17
FRANZ LACKNER OFM	
Ferenc: Regula alá helyezett meghívás, avagy a szeretet tartóssága	24
PAUL ZAHNER OFM	
Die Bullierte Regel des heiligen Franziskus von 1223	30
PAUL ZAHNER OFM	
Szent Ferenc 1223-as Megerősített regulája	36
JOHANNES SCHNEIDER OFM	
Regulam spiritualiter observare. Versuch eines Lese-Schlüssels zur Bullierten Regel des hl. Franziskus	42
JOHANNES SCHNEIDER OFM	
Regulam spiritualiter observare. Kísérlet egy értelmezési kulcsra Szent Ferenc Megerősített Regulájához	62
VARGA IMRE KAPISZTRÁN OFM	
A ferences élet belső problémái a XIII. század második negyedében	81
MAGYAR KÁLMÁN	
Ferences rendi, XIII – XVI. századi somogyi kolostorok a történeti és a régészeti kutatások alapján	97
NEUMANN TIBOR	
A soproni ferences kolostor a középkor végén	136
C. TÓTH NORBERT	
A ferencesek megtelepedése Nyírbátorban	153

KERTÉSZ BALÁZS

- A magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának szerzőségéhez 164

GALAMB GYÖRGY

- Társadalom, eszkatológia, prédikáció Marchiai Jakab beszédeiben 187

ŐZE SÁNDOR

- Török veszély és ferences apokaliptika a kora újkori Magyarországon 197

BOJTOS ANITA

- Hivatástudat és a közösségért való áldozatvállalás eszméje Szerémi György Epistolájának első felében 220

VARGA SZABOLCS

- Szempontok a szlavóniai ferencesek kora újkori történetének vizsgálatához 237

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA

- A ferencesek és Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Kassán 253

SIPTÁR DÁNIEL

- Tartományok harca: a ferences rend terjeszkedése a Dunántúl töröktől visszafoglalt részén (1683–1703) és a provinciák határainak megszilárdulása a XVIII. század folyamán 268

KOVÁCS BÁLINT

- A ferencesek és örmények kapcsolatai Erdélyben, a XVIII. században 282

FÁBIÁN BORBÁLA

- A loretoi kápolnától a Szentsírig. A bajai Páduai Szent Antal templom kápolnájának története 292

HORVÁTH JÓZSEF

- Adalékok a győri ferencesek XVIII. századi működéséhez 303

GYULAI ÉVA

- A minoriták látványosságai a XVIII. századi Miskolcon 326

ZAKAR PÉTER

Ferences szerzetesek a cs. kir. hadseregben Magyarországon
(1773–1868) 365

SAS PÉTER

Tervezet a volt kolozsmonostori bencés apátság átadásáról a
ferences rendnek 384

SARNYAI CSABA MÁTÉ

Páter Zadravecz István és a „szegedi gondolat” egy lehetséges
interpretációja. Két szentbeszéd a Szeged–Alsóvárosi
Ferences templomban 404

KAHLER FRIGYES

Korai koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen, 1945–1956 412

ÖTVÖS ISTVÁN

Előjáték vagy főhang. Értelmezési kísérlet Páter Kiss Szaléz
ügyéhez 456

KÁLMÁN PÉTER PEREGRIN OFM

A hét ferences vértanú élő emlékezete 476

KERCZA ASZTRIK OFM

Assisi-béli Szent Ferenc alakja a liturgiában 491

KOVÁCS ANDREA

A Csíksomlyói Cationale 547

RICHTER PÁL

Contra terrae motum – Ferences énekek a földindulások ellen 575

KÖVÁRI RÉKA

Népelemek Szentes Mózes kéziratában (1751–1752) 589

KOVÁCS IMRE

Szent Ferenc XIX. századi recepciótörténetéhez,
Liszt: Cantico del Sol di San Francesco d’ Assisi 602

ECKHARDT MÁRIA

Liszt és a ferencesek 616

SILL ABA FERENC OFM

Néhány adalék Liszt Ferenc és a ferencesek kapcsolatához 634

DEÁKNÉ KECSKÉS MÓNICA

Szent Ferenc napjaink zenéjében 640

2. KÖTET

S. LACKOVITS EMÓKE

Ferences szentek XVIII. századi oltalomleveleken 679

HORVÁTH SÁNDOR

Isten Misztikus Városa, azaz Isten Misztikus Városa, azaz Mária de Jesús de Ágreda Szűz Mária életét bemutató misztikus írásának magyarországi recepciója a horvát Bacsics Antal, azaz Antun Bačić ferences szerzetes átíratában 690

BARNA GÁBOR

Ami a látványosság mögött van. Egy helyi zarándok ünnep és a hordozó körmeneti szobrok találkozója 700

VASS ERIKA

Búcsújárás ferences kegyhelyekre a történelmi Magyarországon 709

SOÓS SÁNDOR

Egy kiemelkedő XX. századi búcsúvezető életútjának ferences vonatkozásai 730

STEKOVICS RITA

A máriagyúdi zarándoklatok 741

ANNA TÜSKÉS

L'iconographie de saint Louis d'Anjou de Toulouse en Hongrie aux XV-XVIIIe siècles* 755

WEHLI TÜNDE

Újabb kutatások az Assisi-beli magyarországi ferences kódex iniciáléi körül 772

SZABÓ TEKLA

A ferences lelkiség szerepe Erdély XIV. század első harmadának
falképfestészetében 783

SZÓKE BALÁZS

A Szeged-alsóvárosi ferences templom hajóboltozata az újabb kutatások
tükrében 801

GYERTYÁNOS ÉVA

Árpád-házi Szent Erzsébet emlékei Assisiben 823

TÖRÖK GYÖNGYI

Matthias Borhy minister provincialis miniatúra-portréja 1595-ből 831

SZILÁRDFY ZOLTÁN

Egy különleges metszet és festmény Szent Ferenc ikonográfiájához 840

PROKOPP MÁRIA

Az esztergomi Szent Anna ferences templom XVIII. századi ikonográfiai
programja 845

BODORNÉ SZENT-GÁLY ERZSÉBET

Az esztergomi ferences Szent Anna templom barokk oltárai: a plasztikai
elemek restaurálása 859

GÖRBE KATALIN

Az esztergomi ferences templom és rendház barokk oltárképeinek
restaurálása 865

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA

Stettner Sebestyén (1699–1758) budai festőművész és a ferencesek 876

KERNY TERÉZIA

A Máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállítása és egy kapucinus
vonatkozású emléke 896

K. CSÍZY KATALIN

Szent Ferenc: Cantico di Frate Sole 915

KLANICZAY GÁBOR

A nők szentsége a késő középkorban – Szent Erzsébet mint modell 927

MESZESÁN MÁRIA

Elmélkedések emblémákról. Az örökkévalóság ábrázata
Malomfalvay Gergely írása kapcsán 948

FARMATI ANNA

„...könnyű az Istent szeretőknek...” A keresztényi tökéletesség
argumentumai és eszközei Kopcsányi Márton elmélkedéseiben 961

MACZÁK IBOLYA

Ádventek Bátorban. Adalékok a nyírbátori Krucsay-oltár
művelődéstörténeti hátteréhez 972

HUBERT ILDIKÓ

Virágh Aloysia klarissza apácának írt tanítás 1734-ből 979

KILIÁN ISTVÁN

Latin-magyar nyelvű iskoladráma Szent Ferencről Csíksomlyón, a
XVIII. században 989

NAGY SZILVIA

Funkcionalitás és szerkezet a ferences színjátszásban 1056

MEDGYESY S. NORBERT

Úrnapj játék Csíksomlyón, a XVIII. században (Szövegkiadás
és elemzés) 1088

ZSOLDOS EMESE

„Köpeny és kard nélkül – mégis tied lesz a dicsőség!” Magyar
dráma Assisi Szent Ferencről 1923-ból 1109

SOÓS SÁNDORNÉ

„Hadd énekeljek, mint Ferenc, derűsen...”
Kocsis László (1891–1973) papköltő ferences ihletésű lírája 1117

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

A csíksomlyói Ferences Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteménye
2010-ben 1139

FÁY ZOLTÁN

Adalékok a Gyöngyösi Ferences Könyvtár történetéhez 1166

EMÖDI ANDRÁS

Gyöngyösi ferences könyvek XVI. századi possessorai
a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárából 1184

DUDÁS ANIKÓ

Ferences névelemek a könyvtári kutatási segédletekben 1205

ÜNNEPÉLYES VESPERÁS

1223

GOMBOSI BEATRIX

Adatok a soproni ferences templom palástjával oltalmazó Mária
falképéhez 1225

KIÁLLÍTÁS

A megnyitó programja, katalógusa, méltatása és
a megnyitón elhangzott énekek kottája 1233

GOMBOSI BEATRIX:

„Köpönyegem pedig az én irgalmasságom...”
Köpönyeges Mária falképek a középkori Magyarországon 1234

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT

Megnyitóbeszéd. Gombosi Beatrix: „Köpönyegem pedig az én
irgalmasságom...” Palásttal védelmező Boldogasszony-falképek a
középkori Magyarországon című kiállításához 1249

CSÍKSOMLYÓI PASSIÓJÁTÉK A XVIII. SZÁZADBÓL. A Boldog Özséb
Színtársulat előadása 1256

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

1262

HELYNÉVMUTATÓ

1301

KERNY TERÉZIA

A MÁRIABESNYŐI MÁRIA MÚZEUM ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA ÉS EGY KAPUCINUS VONATKOZÁSÚ EMLÉKE

A Máriabesnyői Mária Múzeum

A 2002. október 14–16. között rendezett első piliscsabai ferences rendtörténeti konferencián Kércsi Renáta a máriabesnyői kapucinusok történetéről tartott előadást.¹ Jelen beszámoló voltaképpen az ő tanulmányának folytatásának is tekinthető, 2002 óta ugyanis igen sok, a kegyhely életét alapvetően befolyásoló, változás történt.

Nagy László Tamás rendfőnök 2000-ben tragikus hirtelenséggel elhunyt. 2002-ben pedig a létszámban erősen megfogyatkozott kapucinusok elhagyták Máriabesnyőt. Az épületkomplexum tíz évre a Váci Egyházmegye illetékessége alá került. 2008-ban, közvetlenül a besnyői kegyzsobor előkerülésének kétszázötvenedik évfordulója előtt, a templom Bazilika Minor rangot kapott, s ebben az évben avatták fel a Máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállítását is. Elkészült a két, funkcióját tekintve még vitatott, kaputorony tetőzete is. Az egyikben virágos-ornamentális barokk falfestésre bukkantak.²

A ferences jubileumi évben, 2009-ben restaurálták az ezüst lemezekkel borított barokk tabernákulumot, mely Grotte András meghatározása szerint a kiváló bécsi ötvös, Joseph Moser (1715–1801) munkája. A Loretói Szűzanya új ruhát kapott.³ Az évforduló alkalmával márciusban konferenciát rendeztek, ahol az eltelt kétszázötven év során jelentős mennyiségben kibocsátott máriabesnyői szentképek ikonográfiáját ismerttettem a XVIII. századtól 1945-ig.⁴

Jelen tanulmányban a Máriabesnyői Mária Múzeum állandó kiállításának új koncepcióját és az anyag rendezése során előkerült, egy eddig ismeretlen és publikálatlan, ferences-kapucinus vonatkozású emléket szeretnék röviden bemutatni.

1 Kércsi Renáta: A kapucinusok Máriabesnyőn. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Piliscsaba–Bp. 2005 (Rendtörténeti konferenciák 1/2.) 258–270.

2 Ezen a helyen szeretném megköszönni Farbakyné Deklava Lillának (Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat), hogy megmutatta a tornyokról készült dokumentációt.

3 A ruhát Makki Mari képzőművész készítette.

4 Megjelenés alatt a Galavics Géza hetvenedik születésnapjára készül (szerkesztő Bubryák Orsolya) köszöntő kötetben.

A rendkívül tevékeny és kreatív Nagy László Tamás (1955–2000) rendfőnök utolsó, befejezetlenül maradt műve az egykori függőkert helyén kialakított Mária Múzeum volt. Anyagát eredendően a Bács-Kiskun megyei Petőfiszálláson Kátai Géza római katolikus plébános gyűjtötte össze 1981-től, azzal a céllal, hogy bemutassa a katolikus magyarság erős, ezer éve töretlen Szűz Mária kultuszának néprajzi emlékeit. Amikor a pálos szerzetesek negyven év után, 1989-ben visszatérhettek kényszerűen elhagyott kolostorukba, Kátai Géza elvitte gyűjteményét lelkipásztori hivatalának új állomáshelyére, Gödöllőre, illetve Máriabesnyőre. A kapucinusok 1989-es visszatérése után a gyűjteményt Nagy László Tamás gondozta és gyarapította tovább azzal a céllal, hogy az évek alatt hatalmasra duzzadt anyagot az ide zarándokló híveknek is bemutassa. Először a rendház celláiban helyezte el a tárgyakat, hamarosan azonban fölmerült benne egy önálló Mária Múzeum fölépítésének gondolata. A hívek összefogásából elkészült gerendamennyezetű, négy teremből álló épületet közvetlenül a támfalhoz csatlatozva süllyesztették a földbe. Szokatlan építészeti konstrukciójában alighanem a műemléki megkötöttségek is közrejátszhattak, de leginkább a loretoi *Casa Santa*, illetve a betlehemi *Születés barlangja* volt az a két objektum, mely alapvetően meghatározta szerkezetét. S ez nem volt véletlen. A hívekre nagy hatást gyakorló karizmatikus és energikus Tamás atya ugyanis egyrészt megpróbálta föléleszteni a besnyői Loretoi Szűzanya kegyzsobrának tiszteletét, hiszen eredetileg Grassalkovich (I.) Antal (1694–1771) királyi személynök, kamaraelnök e szobormásolat számára kezdte el építeni a kegytemplomot; másrészt pedig az épület hátsó traktusában a ferences-kapucinus hagyományban nagy szerepet játszó hatalmas betlehemi barlangot hozott létre eredeti, magyar paraszti munkaeszközökkel, kulisszafestéssel („magyar Betlehem”). Kiállítási koncepciója az volt, hogy műfajonként csoportosítva, lehetőleg valamennyi beérkezett anyagot megpróbálja bemutatni. E széles „merítésnek” elsősorban az volt az oka, hogy a hívők viszontláthassák ajándékait. Nagy László Tamás halála után a múzeum anyagának egy részét visszavitték Petőfiszállásra (ma: Pálósszentkút), ahol egy régi tanyasi iskola épületében állították ki a pálos rend emlékeivel együtt. 2005. szeptember 20-ától „Pálos Rend Mária Gyűjteménye” néven fogadja a látogatókat. Az anyagot Barna Gábor néprajzkutató leltározta szegedi hallgatóival. A gyűjtemény másik része átkerült a besnyői kolostor egykori szerzetesi celláiba (2001).

Gaálné Dr. Merva Mária, a Gödöllői Városi Múzeum igazgatója az eltelt évek során folyamatosan figyelemmel kísérte a gyűjtemény sorsát, de a meglehetősen rendezetlen viszonyok miatt 2007-ig nem kerülhetett sor szorosabb szakmai együttműködésre a pébániahivatal munkatársaival. Miután mind egyházi szinten, mind a hívek részéről egyre sürgetőbbé vált a múzeum ügyének rendezése, 2007 tavaszán a Máriabesnyői Katolikus Plébániahivatal fölkérésére, a Magyar Kapucinus Delegáció támogatásával és a Gödöllői Vá-

rosi Múzeum szakmai felügyeletével megkezdődhetett végre az új állandó kiállítás előkészítése.

A 2008 augusztusában, Nagyboldogasszony napján, a Lourdes-i jelenés (1858) százötvenedik évfordulóján megnyílt állandó kiállítás tíz nagyobb tematikai egységből áll.⁵ Néhány egység elnevezése – tudatosan – egy-egy ide kapcsolódó, jelentős monográfia, tanulmánykötet, korábbi nagysikerű kiállítás címén alapul. A Nagy László Tamás fő művének tekinthető, maga által kialakított és kifestett betlehem-i barlangot megőrizték a rendezők, Kerényiné Bakonyi Eszter, Fábián Balázs és Kerny Terézia, de mivel az nem kapcsolódik szervesen a jelenlegi kiállítás koncepciójához, elválasztották attól egy paravánnal, úgy azonban, hogy a karácsonyi ünnepkörben megtekinthető legyen. A rendezők igyekeztek maximálisan kihasználni a kedvezőnek nem igazán mondható építészeti adottságokat. A gyűjtemény kiállítási anyagát erősen szelektálták. Igyekeztek a főbb kultusztörténeti csomópontokat megragadni, egy-egy jellemző, vagy kvalitásos alkotás kiemelésével.

A látogatót először a kapucinus rend háromezredötven éves magyarországi történetére vonatkozó tárgyi emlékei fogadják (Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum). Koncepciója a Gödöllői Városi Múzeum, Kerényiné Bakonyi Eszter rendezte *Venerabilis familia Máriabesnyőensis* című kiállításán (2005–2006) alapul.

A rend első kolostorát Zágrábban alapította meg 1630-ban, amelyet a 1674-es bazini együttes követett. Ezt követően Pozsonyban (1676), Budán (1687), Mórton (1695), Bodajkon (1697), Mosonmagyaróváron (1697), Eszéken (1703), Tokajban (1712), Nagyváradon (1727), Hatvanban (1729), Tata-Tóvárosban (1744), Besnyőn (1763), Holicson és Pécsen épültek föl a szinte gombamódra szaporodó kolostorok. A rekatolizációs törekvések és a magyar szentek kultuszának fölélesztésére tett erőfeszítések összekapcsolódtak a hagyományos Szűz Mária (Patrona Hungariae – Regnum Marianum) tisztelettel, ami sok esetben összefonódott a passauai Szűzanya kegyképének kultuszával is: Bodajk, Máriabesnyő, Vértessomló kegyképe köré búcsújárás szerveződött. Valamennyi magyarországi alapítást az aulikus világi arisztokrácia, illetve a klérus tagjai finanszírozták, mégpedig igen tekintélyes összegeket áldozva e célra. Ebben a Habsburgokat követték, akik bécsi temetkezési helyük kiválasztása révén első számú támogatói voltak a rendnek.⁶

A kapucinusok mindennapi életére egy teljes habitus, halotti kultuszukra egy Mórról származó, fából faragott fakoponya utal. Ebben a tárlóban villan-

5 Az új állandó kiállításról részletesebben: Boldogasszony Anyánk.... A Máriabesnyői Mária Múzeum új kiállítása. Új Művészet XIX.(2008/12.) 2–5; Kerny Terézia: A Máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállítása elé. In: A Máriabesnyői Mária Múzeum. Kiállítási katalógus. Szerk. G. Merva Mária. Gödöllő, 2009 (Gödöllői Múzeumi Füzetek 10.) 7–11.

6 Bővebben: Kerny Terézia: A kapucinus rend működése és építészete Magyarországon. In: A Máriabesnyői Mária Múzeum i. m. 2009. 12–30.

tották fel a rendezők a kapucinus gyógyszerterát is. A hajdani kapucinus patikák egy vagy két szobából (laboratórium, patika) álltak. Berendezésük, felszerelésük kivétel nélkül elpusztult. A gyógyszerek előállításához szükséges alapanyagokat a kolostorkertekben termesztett gyógynövényekből („kapucinus rózsza”, „kapucinus szakáll” [katángkóró], „kapucinus virág”) állították elő, bizonyos hatásosnak bizonyult szereket importáltak is („Félix-olaj” Rómából), de kolostoraik környékének ásványaiból is nyertek gyógyhatású készítményeket és egyéb hatóanyagokat.

A tárló melletti falon a múzeum alapítójának, Nagy László Tamásnak állítottak emléket a rendezők fényképfelvételekkel, kitüntetésekkel, újságcikkekkel.

A terem másik felén a kapucinusok máriabesnyői működésének írott és tárgyi dokumentumai kerültek, különös tekintettel a kegytemplom és kolostor építéstörténetére (*Venerabilis familia Máriabesnyőensis*).

Az első máriabesnyői kápolna egy olyan középkori templom alapjaira épült, amelyet máig nem tártak fel. Az alapozási munkák során, 1759. április 19-én, egy kis méretű, csontból faragott Madonna szobrocska került elő, ami gyökeresen megváltoztatta a loretoi kultuszt. 1770-ben Grassalkovich (I.) Antal és Klobusitzky Terézia (1709–1781) huszonhárom briliánszal díszítette a kegy-szobrot. A környékről egyre nagyobb számban érkező zarándokok miatt hamarosan fölmerült egy nagyobb templom építése, illetve egy rend ide telepítése is. A terület adottságához igazodó épületegyüttes tervrajzát Mayerhoffer János (1721–1780), pesti építőmester készítette el 1763-ban. Az új templom 1769-től 1771-ig épült. A homlokzati tornyos, dongaboltozatos épület jelentősen eltér a kapucinus rendi előírásoktól. A templomban csodás imameghallgatások történtek, és közkedvelt búcsújáró helyévé vált. Az épületegyüttest 1923-ban Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter közbenjárására műemlékké nyilvánították.

A kolostor könyvtárából került elő a XV. század végén egy ferences kolostorban másolt magyar nyelvű kézirat másfél levélnyi fragmentuma, az úgynevezett *Máriabesnyői töredék*, amit egy 1611-ban nyomtatott könyv javításához használtak fel a máriabesnyői kapucinusok. 1909-ben a nagyszombati jezsuita könyvtárban bontották ki e nyomtatványból. A jezsuiták magyar rendtartománya 1921-ben adományozta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának.⁷ A másolatban kiállított töredék Jézus kínszenvedéséről és haláláról szóló dialógus részletét tartalmazza.

A következő terem első nagyobb tematikai egysége (*Mária aranyház – Titkos értelmű Rózsa*) Nagy Ajtai Cserey Farkas (1719–1782)-féle *Isten anyjának, Szűz Máriának lórétomi litániában lévő nevezetek rendin (rendjén) folyó dicsérete* című köl-

⁷ MTA Könyvtára Kézirattára, K 37.

teményeinek és XVI. századi nyelvemlékek segítségével mutatja be Szűz Mária, mára jobbára feledésbe merült, szimbólumait (Mária nevének öt betűjét szimbolizáló drágakövek (gyémánt, rubin, gyöngy, jáspis, „kakaskő” [alequtorius])). A drágakövek mellé kerültek a néprajztudományban „burított Mária” néven ismert viasszobrocskák.

A gyűjteményben igen nagy számmal találhatók olajnyomatok, melyek kultusztörténeti fontosságára csupán a legutóbbi időkben figyelt fel a kutatás.⁸ A mára már a műkereskedelemben is fölértékelődött képek egy egész falszakszt kitöltöttek.

Ezt követően a *Magyarok Nagyhatalmú szószólója* című egységben a *Patrona Hungariae – Regnum Marianum* tisztelettel ismerkedhet meg a látogató Szent István koronafelajánlásának a legkülönbözőbb műfajban megjelenő képzőművészeti alkotásain keresztül.⁹

E kiállítási tér másik meghatározó tematikai része a magyarországi búcsújárás XVIII–XIX. századi történetét villantja fel (*Búcsújáró magyarok*). Legjelentősebb emléke egy XVIII. századi mariazelli kegyszobor másolata, mely az eredeti XI. századi, fából készült, festett ülő Madonna szobor nyomán készült. Szűz Mária jobb térdén ülő Gyermekeit tartja, kezében körte, a gyermek Jézus pedig almát nyújt anyjának. A szobrot a liturgikus évnék megfelelően öltöztették. Számos XVIII. századi magyarországi másolata ismert. Kultusztörténeti jelentőségű emlékei a celldömölki bencés apátsági templom főoltárán, a tihanyi apátsági templom a XVIII. század közepéről származó mariazelli főoltárán, a pozsonyi ferences templom mariazelli mellékoltárán és a budai Erzsébet-apácák templomában láthatók. Számos népies ízű kópiája is létezik.¹⁰

A Múzeum harmadik termében az egykori máriabesnyői búcsújárás forgatagának hangulatát próbálta felidézni Fábián Balázs archív fényképfelvétel, a gyermekkorában Gödöllőn élő Sík Sándor (1889–1963) egyik költeménye, valamint egy búcsúúrus sátrával és teljes árukészletének bemutatásával. Itt kapott helyet egy nagyméretű Hordozó Mária-szobor is. Ezeket a szobrokat templomok tituláris búcsúján tartott körmenetben a Mária-lányok vitték. Rájuk archív fényképfelvétel utal.¹¹

8 Például: „Mária megsegített.” Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I–II. – „Maria hat geholfen”. Votivgegenstände in Maria-Radna I–II. Szerk. Barna Gábor. Néprajzi Tanszék, Szeged, 2002. (Devotio Hungarorum 9./I–II.)

9 A tiszteletről legújabbban: Kerny Terézia: „Magyarok nagyhatalmú szószólója”. In: A Máriabesnyői. Mária Múzeum i. m. 2009. 59–71.

10 Serfőző Szabolcs: „Vera effigies” – a mariazelli kegyszobor másolatai Magyarországon. *Ars Hungarica* 33(2005) 257–280.

11 A szoborról: Kerny Terézia: Öltöztető és Hordozó Mária szobor a Máriabesnyői Mária Múzeum gyűjteményéből. Elhangzott az Öltöztető, hordozott ábrázolások, szakrális textilek és viseletek – Együtt élő népek szakrális szokásai Közép-Európában című első tudományos konferencián (Balassagyarmat, Palóc Múzeum, 2009. szeptember 25.).

A bűcsúarus ponyvasátrával szemben a *Devóció és dekoráció* feliratú szegmensben a magánáhitat emlékei szerepelnek egy két világháború közötti tiszaszoba felidézésével és néhány kortárs képzőművészeti alkotással.

A „Máriabesnyői rotulus”

A *Mária aranyház – Titkos értelmű Rózsa* egység tárlójának legérdekesebb darabja az úgynevezett „Máriabesnyői rotulus”, melyre 2008 júliusában bukkantak az új állandó kiállítás rendezői egy faragott ládában a Nagy László Tamás rendfőnök által kialakított Betlehemben. A ládát a kiállítás középső termébe szerették volna átvinni, de nem lehetett megmozdítani. Mint hamarosan kiderült mindenféle használaton kívüli súlyos tárggyal, kacattal volt tele: törött szobrot, öntöttvas sütőformát, összegöngyölt körmeneti zászlót, naptárt, csorba bögrét gyömöszöltek bele. Ezek között hevert a tekercs is, melyet a rendezők azonnal izgatottan széthajtottak. Már első szemrevételezésre is megállapították, hogy egy nem mindennapi emlékre, hanem egy különleges kuriózumra bukkantak, melynek ideiglenesen a *Máriabesnyői rotulus* nevet adták.

A tekercs anyaga pergamen. Mérete 150 x 10 cm. Sérült, egyik vége hiányzik, de sehol sem törött el. Egyik oldalán harántirányban barna tintával írt német, a másik felén latin sorok olvashatók. A latin szöveget akvarell technikával készült figurális ábrázolások és szimbolikus jelek kísérik. A német írás számos helyen elmosódott, a latin viszont tökéletesen olvasható. A kiállításon másolata látható. Az eredetét a Gödöllői Városi Múzeumban őrzik letétként.

A rohammunkában végzett rendezés alatt, majd a szintén igen rövid határidőre elkészített kiállítási katalógus írása közben nem volt módunk a tekercssel behatóan foglalkozni. Ezért mindössze annyi szerepel a tárgyjegyzékben, hogy „Rotulus Assisi Szent Ferenc imája nyomán írt latin és német nyelvű ferences imádságokkal. XVIII. század közepe. Ismeretlen ferences vagy kapucinus szerző munkája. Pergamen, tempera, toll.”¹²

A német nyelvű szövegben, Assisi Szent Ferenc imája nyomán, fohászok olvashatók a Szent Lándzsához, a Szentlélekhez, a bibliai három királyokhoz és a négy evangélistához. A tekercs másik oldalán a latin szöveg nem egyetlen, hosszabb lélegzetű műből származik, hanem különböző tartalmú egységekből áll. Többek között egy imádság Szent Mihályhoz, valamit Gáriel, Rafael és Uriel főangyalokhoz, könyörgés Szent Ágotához. A szövegek között számos illusztráció található: különböző típusú feszületek: Tau-kereszt, Arma Christi („kapucinus kereszt”), a keresztfán vérző Krisztus, Zakariás és egyéb áldások Caravaca kereszten egy Pietà-kegyszobor képével és egy, a sátán jelképeivel ábrázolt feszület. Továbbá tondóba foglalt, fején három rózsával ábrázolt Szep-

12 A Máriabesnyői Mária Múzeum i. m. 2009. 101. A reprodukció: Makky György, 150 x 10 cm. Leltári szám: M. M. M. 2008.450”

lőtelen Szűz mellképe Jézus monogrammal; Szent Kelemen pápa (88–97) Veronika kendőjével és Szent Mihály arkangyal római légiós viseletben. A figurális ábrázolásokhoz szimbolikus keresztény (Chi-Rho, IHS és Mária monogram, Jézus – Szűz Mária szentséges szíve),¹³ valamint gondosan strukturált geometriai diagrammok, mágikus jelek: rúnairás, arab, héber feliratok, betűk, a Kínából és Indiából származó 15-ös és 34-es rendszerű bűvös négyzetek, feliratos körök, pentagrammok, hexagrammok (Salamon gyűrűje) kapcsolódnak, valamint a huszonötödik, a gonoszok elleni oltalomkérő zsoltár sajátos elrendezése is megtalálható rajta, ahol az egyes szavak a héber ábécé betűinek felelnek meg.

Ezeknek a mágikus praktikákban használatos szimbólumoknak a gyökere eredendően az egyiptomi varázspapiruszok gnosztikus szövegeiben, illetve a zsidó-keresztény számmissztikában keresendő, azaz a Püthagorasz (Kr. e. 582–496) tanítására épülő keresztény gnózison és a zsidó kabbalán alapul, melyek bonyolult hermetikus, ezoterikus módszerekkel, számösszefüggésekkel próbáltak magyarázatot találni az emberi lét rendeltetésének jobb megismerésére, s ezek elsajátítása által remélték az üdvösség elnyerését. Mivel a szalag szövegének és ábráinak értelmezése – részben – ebből az irányból fejthető fel, bizonyos alapfogalmak tisztázásra szorulnak.

Az igen kiterjedt, s gyakorlatilag áttekinthetetlen, de idehaza csupán az utóbbi évtizedekben megindult mágiakutatás a tanult mágián belül négy nagy típust különböztet meg: a talizmán, a természetes, a jövőendőmondó és a rituális mágiát, melyek még további altípusokra is oszthatók.¹⁴

A rituális mágia szövege a középkor leghíresebb és legnépszerűbb varázskönyvein, a Salamonnak tulajdonított *Ars Notoria* és a *Claviculae Salamonis*, vi-

13 Jézus Szentséges Szívének ünnepét 1766-ban ismerték el. Bővebben: *Szelestei N. László: A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet kezdeteiről.* In: *Rekatolizáció és barokk áhítat.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp. 2008 (METEM Könyvek, 64) 63–104.

14 Magyarországon Láng Benedek foglalkozik a középkori mágiával. A tekercs értelmezési kísérleténél elsősorban az ő monográfiáira és tanulmányaira támaszkodtam. Fontosabb írásai e témában: *Láng Benedek: Necromantia mint a hetedik szabad művészet, avagy a tanult mágia a középkori tudomány határain innen és túl.* In: *Tudás az időben.* Szerk. Fehér Márta–Zemplén Gábor–Láng Benedek. Bp. 2004. 41–60; *Láng Benedek: Középkori diákok mágikus kézikönyvei, avagy milyen tanulmányokat folytathatott volna Faust a krakkói mágusiskolában?* In: *Áldás és átok, csoda és boszorkányság: vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* Szerk. Pócs Éva. Balassi Kiadó, Bp. 2004 (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) 175–194; *Láng Benedek: Angyalok a kristály körül: Ulászló király imádságos könyve.* Magyar Könyvszemle 121(2005) 117–139; *Láng, Benedek: The Criminalization of Possessing Necromantic Books in Fifteenth Century Krakow* in Thomas Wünsch. Ed. *Religion und Magie in Ostmitteleuropa* Berlin, LIT Verlag, 2006 (Spielräume theologischer Normierungsprozesse in Spätmittelalter und Frühe Neuzeit) 257–271; *Láng Benedek: Mágia a középkorban.* Typotex Kiadó, Bp. 2007; *Láng, Benedek: Unlocked Books. Manuscripts of Learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe.* Penn State University Press, 2008; *Láng, Benedek: The Art of memory and magic (the ars memorativa and the ars notoria).* In: *Culture of Memory in East Central Europe in the Late Middle Ages and the Early Modern Period.* Ed. Rafal Wójcik. Biblioteka Uniwersytecka, Poznań, 2008. 87–93; *Láng Benedek: A kincskeresés 400 éve Magyarországon.* Szerk. Láng Benedek–Tóth G. Péter. L'Harmattan, Bp. 2009. (Kézikönyvek és olvasóik)

szonylag tekintélyes számban fennmaradt, kéziratain, illetve a kutatás számára igen későn felfedezett Jean de Morigny bencés szerzetes által írt, a Mária látomásokról szóló *Látomások könyvé*n (Liber visiorum) alapul. Az első két, a keresztény teológia számára teljességgel elfogadhatatlan mű intellektuális tökéletesedést, a hét szabad művészet gyors elsajátítását, tudást, ékesszólást, a memória fejlesztését és nehéz könyvek gyors megértését ígérték felhasználóiknak, de információkat adtak elveszett kincsekről, halottak és démonok szelleméről, múltról vagy jövőről is különféle rituálék, a kristálymágiában alkalmazott Isten nevek (Adonaj, Szabaoth, él, Éli, Szóter, Emmanuel, Alpha et Omega, Tetragrammaton) és az angymágiában használatos angyalnevek felsorolásával, hozzájuk intézett imasorozat révén, ál-arab, ál-héber, ál-kaldeus betűk és szavak, az úgynevezett verba ignotus segítségével. A rituálékban résztvevő személy egy sor aszkétikus előkészülettel, megtisztulással, böjtöléssel, imádkozással készült fel a szellemekkel és való találkozásra, akiktől a segítséget várja.

Ebből a hagyományból nőtt ki a benedikció és a démonok, vagy más gonosz szellemlények megszállottnak hitt emberből, vagy helyből való eltávolításának gyakorlata, az exorcizmus gyakorlata is, melyet egyházi mágiának vagy fehér mágiának nevez a kutatás. A kora újkorban végbement többrétegű mentalitásbeli változás, az egyházi gondolkodás átalakulása a katolicizmuson belül a korábbi változatos benedikciós gyakorlat visszaszorulását, mondhatni „megtisztítását” hozta magával. A XVI–XVII. században átalakított hivatalos szertartáskönyvekben, rituálékban a korábbi áldásoknak mindössze a töredéke kapott helyet. A középkorvégi benedikciók egy része azonban „félhivatalos” úton, például szerzetesek (különösen ferencesek és jezsuiták) által kiadott gyűjteményekben, vagy kéziratok formájában továbbéltek a kora újkori évszázadokban, sőt a korábbi minták nyomán, kisebb szövegelemek felhasználásával újabbak is keletkeztek ez alatt. A gyakran papi, vagy különleges erőikkel, képességekkel megáldott exorcista eszközei pedig ugyanazok az imák voltak, amit a rituális mágiában is alkalmaznak. Az exorcista szintén gyakran hívta segítségül Istent, Jézust, vagy az angyalokat, arkangyalokat. Felhasználja az imát, előírt szövegeket, gesztusokat, szimbólumokat, jelképeket, amuletteket.

A máriabesnyői szalag értelmezése szempontjából a másik lényeges típus az asztrális, vagy talizmánmágia. E ceremónia során különféle mágikus pecsétekkel, varázsgyűrűkkel, betűkkel idézték meg a földöntúli lényeket, szellemeket. A talizmánmágia szövegei szintén bőségesen maradtak fenn latin kéziratokban. Szerkezetük viszonylag unalmas és kiszámítható. A kéziratok rendszerint a Kasztíliai X. (Bölcs) Alfonz (1252–1284) udvarában 1256-ban spanyolra fordított *Picatrix* című, XI. században keletkezett, mágiával foglalkozó arab könyvre vezethetők vissza. Európában ez a fordítás vált ismertté, s századokon át igen népszerűvé. Címe, amellyel az iratot említeni szokás, a szövegben sűrűn előforduló Hippokratész név eltorzult alakja. Az ismeretlen szerző anya-

gát jórészt arab írók munkáiból merítette, de ismerte a hellenisztikus és római kori mágikus irodalmat is, sőt kissé a régi görög filozófiát is. A mágikus receptek, a természettudományos és filozófiai elmélkedések közt novellisztikus elemek, rövidebb-hosszabb történetek is felbukkannak, amelyek elsődleges célja, hogy az egyes mágikus eljárások, talizmánok hatásosságát igazolják. Az egész mű a késő ókori szimpátia-tan szellemében fogant, amely szerint az egyes fémek, növények, varázsjelek és csillagok, szellemek közt titokzatos kölcsönhatás – szimpátia – áll fenn.

A talizmánmágia másik elmaradhatatlan részét a skandináv eredetű rúnairás alkotta, mely eredendően a *Rúnák könyvé*n (Liber runarum) alapul.¹⁵ A rúna betűi, akárcsak a héber ábécé huszonnégy betűje valamilyen, olykor több, jelentést is hordozott, s az idézés legtitkosabb részét képezte. Ez a szertartástípus alkalmazta még a „hét bolygó négyzeteit”, vagyis a mágikus négyzeteket is, melynek használatáról szintén rendelkezésre álltak különféle kézikönyvek. Legismertebb közülük a *De septem quadraturis planetarum seu quadrati magici* című munka. A legkisebb a 3 x 3-as rendszerű volt, ahol a négyzet celláiban lévő szám bármilyen irányban összegezve 15-öt adott ki. Minden négyzet egy-egy bolygónak felelt meg. Ha az adott bolygó fémébe vészték a négyzetet, akkor a megfelelő bolygószellemekhez lehetett segítségül fordulni. A máriabesnyői szalagon a hármas és a négyes rendszerű négyzet látható (ez utóbbi szerepel Albrecht Dürer [1471–1528] *Melancolia* című rézkarcán is).

A mágikus szövegeken és jeleken túl a tekercs szövege és illusztrációi egyértelműen a ferences misztikára épül, nevezetesen Assisi Szent Ferenc stigmatizációja felől közelíthető meg, aki 1224-ben a Nagyboldogasszony ünnepével kezdődő Szent Mihály arkangyal böjtje alatt, a Szent Kereszt felmagasztalása ünnepén (szeptember 14.) kapta meg Krisztus Öt Szent Sebét. Elnyerése után sorra alakultak a szent sebek tiszteletét terjesztő ájtatos társulatok, számos imádság szólt hozzájuk. Legismertebb közülük Szent Klára imája, amit Szent Ferencről tanult meg, és naponta elimádkozta. Valójában nem a sebekhez, hanem Krisztushoz szól, melynek hangulatához Ferenc stigmái is hozzátartoznak.

A máriabesnyői mágikus apparátust is felvonultató tekercs a kései kapucinus okkultizmus terméke. Gyökerei a hazai rendtartomány központja, Ausztria felé vezetnek Világosan rekonstruálható belőle a tanult (fehér) mágia folyamata, melyben a rituális és talizmánmágia, valamint a ferences-kapucinus misztikus tradíció keveredik. Kevés eredeti gondolatot tartalmaz. Szerzője a sztereotip szövegeket és jeleket aktualizálta. Célja a különféle természeti katasztrófák, elsősorban a XVIII. század második felében igen gyakori pestis elhárítá-

15 Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana. Fol. Lat 1439.

sa volt.¹⁶ A bajelhárító szándék valamennyi imádságban és ábrázolásban tetten érhető. Szent Longinusához, átvitt értelemben a Szent Lándzsához a szemfájósok, a szívbetegek fordultak elsősorban segítségért, de egy pécsváradi német könyörgés szerint minden fájdalom ellen használt a hozzá intézett imádság.¹⁷ Az európai angyalmágiás hagyományban jól ismert rituálék és invokációs imádkozások segítségével megidézték Szent Mihályhoz és az angyalokhoz szóló imádság köztudomásúan a leghathatósabb szellemidéző, gonoszűző módszer volt, de az arkangyal legendájának egyik, Rómához fűződő mozzanata révén védelmezett a pestis ellen is. A Veronika kendőjét tartó Szent I. Kelemen pápa a hajósok, kalaposok, márványfaragók, tengerészek és a bányászok patrónusa volt, de akit zivatar, hajótörés, gyermekbetegségek ellen is szokás volt segítségül kérni. A Szent Ágotához szóló könyörgés a tűzkár elhárítására szolgált a középkorban. Ágota börtönben halt meg Kr. u. 251 körül. Sírjára angyalok helyeztek márványtáblát a következő felirattal: „MENTEM SANCTAM † SPONTANEAM † HONOREM DEO † ET PATRIAE LIBERATIONEM” (Szent és készséges elmét, Istennek tiszteletet és a hazának szabadságot).¹⁸ A kora újkortól kezdve Európa több pontján adatok bizonyítják az úgynevezett Ágota-cédula használatát, amely egyházi szentelményként bukkan föl a történeti forrásokban és a néprajzi leírásokban. A cédulák, amelyeket a házak ajtajára szegeztek, illetve tűzvész esetén a tűzbe hajítottak, az idézett sírfelirat szövegének néhány szavas kibővítését is tartalmazták („Ignis a laesura protege nos, o Agatha pia”), amelyben Ágotához fohászkodtak a tűzvész elhárítása érdekében. Az Ágota-cédula magyarországi használatát Bálint Sándor is föltekintette, noha efféle konkrét hazai adatot nem idézett. Azóta Veszprémből ismerünk egy oltalomlevelet.¹⁹ A szöveg rövidebb, kiegészítés nélküli változata helyet kapott az esztergomi székesegyház hajdani főkapuján, a *Porta speciosa*n is.²⁰ Krisztus Öt Szent Sebe az éhínség és járvány ellen volt hatásos oltalom a XVI. században. A ferences tradícióban gyökerező ezoterikus keresztiszimbolikának

16 Vekerdi László: Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században. *Gazda István* (szerk.) Járványtörténeti bibliográfiai függelékkel. Magyar Orvostörténeti Társaság – MATI, Budapest, 2009, (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 81.)

17 Öhker Anna: Német ráolvasó könyv Pécsváradról. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XVI(1972) 225; Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából (július 1. - november 30.). I. Szent István Társulat, Bp., 1977. 254–255. (Február 5.)

18 Bővebben: Kerny Terézia: Szent Ágota tisztelete Magyarországon, különös tekintettel a perenyei római katolikus plébániatemplomra. (Kultusztörténeti vázlat). In: *Ecclesia Agathae. A 250 esztendő perenyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemezei*. Szerk. Medgyes S. Norbert. Magyar Napló, Bp. 2011. 131–160.

19 S. Lackovits Emőke: Egy breverl és egy Szent Ágota-kép Veszprémből. In: *Ecclesia Agathae*. i. m. 2011. 161–164.

20 Bálint: i. m. 1977. I. 206–209; Bárh Dániel: Szent Ágota kenyeré. (Egy egyházi szentelmény történetének példája.) In: *Szent ez a föld... Néprajzi írások az Alföldről*. Szerk. Barna Gábor–Mód László–Simon András. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2005. 85–93.

szintén volt ördögűző és pestisellenes szerepe. E keresztek közül most csupán a XVIII. századi pestisjárványok idején felbukkanó betűmágiás pestiskeresztre, más néven Zakariás-keresztre utalnék, melyben itt a (Sasvári) Pieta kegyszoborra látható. A Zakariás-kereszt betűi egy-egy bibliai mondásnak a kezdőbetűi, amelyek, mint Bálint Sándor (1904–1980) és Szilárdfy Zoltán kutatásaiból közismert, a gonosz lélek műveként értelmezett, olykor vele azonosított járvány elriasztására szolgáltak.²¹

Ki írta a szöveget? Kétségtelenül egy klerikus, aki voltaképpen teljesen szimpla, a tanult mágiában közismert, standard varázsrecepteket, formulákat, ceremóniákat alkalmazott, melynek szerkezetét egy mágiatörténész gyors pillantással azonnal át tudja tekinteni. Az ábrákat, diagrammokat azonban meglehetősen kuszan, esetlegesen alkalmazta. Emiatt talán nem tűnik teljesen elhamarkodott következtetésnek arra gyanakodni, hogy némely jel értelmével, jelentésével maga sem volt teljesen tisztában. Ez a tény viszont arra enged következtetni, hogy a szerző nem volt tapasztalt mágia-érdeklődő. Egy varázsszöveget és benedikciót keverő műfajt hozott létre, melyben a vallásos gyakorlat játszotta a nagyobb szerepet. Szerzője kétségtelenül jól ismerte a mágikus traktátusokat. Vagyis a már a középkortól közismert, közkézen forgó alapszövegeket, exemplum-gyűjteményeket, ami arra utal, hogy kétségtelenül intézményi háttér, magyarán egy jól felszerelt szerzetesi könyvtár, talán éppen a máriabesnyői kapucinus kolostor könyvtára állt mögötte. Hogy konkrétan milyen művekben olvasta az instrukciókat, s mit használt fel a kéziratához, azaz mi lehetett a közvetlen forrása, azt egyelőre nem lehet megmondani. Külföldön látott, nyíltan soha nem terjesztett, de közkézen forgó, lemásolt kézirat, és hazai munka egyaránt szóba jöhet. A középkorban a tanult mágia, s benne kivált a rituális mágia nem volt ismeretlen a szerzetesi körökben, s így lehetett ez az újkorban is. Egy kolostor könyvtárában, a kíváncsiskodó szemek elől elrejtve, számos mágikus kézirat vagy nyomtatvány lehetett. Egyrészt, mert hivatalból ismerni kellett ezeket a tiltott műveket, másrészt, mert jól illeszkedtek, s kiegészítették az orvosi, gyógyszerészeti könyveket is. Ez a mű (vagy művek) egyelőre ismeretlen(ek). Köztudomású, hogy a máriabesnyői kapucinus könyvtárnak az idestova eltelt kétszázötven év alatt igen hányatott sorsa volt. Anyagának nagyrészt nyoma veszett. Egykorú jegyzéke sem ismert. Talán nem lenne haszontalan átnézni ebből a szempontból a rendház gyakorta hivatkozott, de még kiadatlan *Historia Domusát*²², vagy a viszonylag épségben fennmaradt móri kapucinus rendház könyvtárának anyagát. Akárcsak a szövegek, a

21 Bálint: i. m. 1977 I. 345–346; Szilárdfy Zoltán: Kegyéptípusok a pestisjárványok történetében a Maria lactans, a Segítő Boldogasszony, Szent Sebestyén, Rókus és Rozália együttes ábrázolásával. In: Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia–Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Szerk. Borus Judit. Balassi Kiadó, Bp. 2003. 180–204.

22 *Historia Domus Residentiae P. P. Capucinatorum in Besnyő*. (Jelenlegi őrzési helye: Mór, Kapucinus Rendház.)

jó színvonalú illusztrációk többsége pontosan meghatározható mintaképekre (szentképek, oltárképek) vezethető vissza. Nem kizárt, hogy egy kéz munkája, sőt az sem, hogy Máriabesnyőn írták, de természetesen más kapucinus kolostor is szóba jöhet. A kapucinusok számos gyógyszerházat működtettek, gyógynövényekből készült orvosságaik Európa-szerte keresettek voltak. A laboratóriumi munka során természetszerűen kapcsolatba kerülhettek bizonyos orvosi, alkimista tartalmú mágikus művekkel is, s maguk is készítettek bajelhárítás céljából ilyen kéziratokat, amely maga is mágikus tárggyá vált.

Összefoglalva tehát annyi leszögezhető, hogy a tekercs minden sztereotípiája ellenére is rendkívül becses emlék, mert az erős dogmatikai kontroll miatt igen kevés kézirat maradt fenn az ilyen jellegű irodalomból Magyarországon, mely bepillantást enged a mágikus művek XVIII. századi hazai recepciójába is. Leginkább az ugyancsak tiltott archaikus népi imádságokkal állítható párhuzamba. A szalag feldolgozása hosszabb időt igénybe vevő gondos kutatómunkát követel, mely messze túlnyúlik a szerző kompetenciáján. Tartalmához elsősorban az irodalom- és tudománytörténészek, teológusok és néprajzkutatók tudnak igazán érdemben hozzászólni, művészettörténeti módszerekkel csupán részlegesen értelmezhető. Ezért e tanulmányban nem vállalkozhatam többre egy elsődleges tájékoztatásnál és bizonyos tartalmi összefüggések általános megállapításánál.

Összefoglalás

Magyarország Mária országa. Szent István király ország-felajánlásától kezdve egy olyan máig élő és ható eszme, mely a magyarság bensőséges Szűz Mária-tiszteletéről árulkodik. A mai napig nincs azonban olyan egyházi közgyűjtemény, mely átfogóan bemutatná ezt a tradíciót.

Bár a XIX. század második fele óta történt néhány kísérlet a hazai Mária-kultusz bemutatására, érdektelenség vagy politikai okok miatt nem valósulhattak meg múzeum szintjén. A nemes ügyet néhány lelkes római katolikus plébános karolta föl, akik megpróbálták, többnyire a plébániák, templomok üresen álló helységeiben, kisebb-nagyobb kiállításokat létrehozni (Andocs, Celldömölk, Gyöngyös, Gyula, Kislőd, Tereske). Ezek sorába illeszkedett az a gyűjtemény is, amelyet a Bács-Kiskun megyei Petőfiszálláson Kátai Géza római katolikus plébános hozott létre 1981-ben, azzal a céllal, hogy bemutassa a hazai Mária-tisztelet tárgyi, elsősorban néprajzi emlékeit. Amikor a pálos szerzetesek visszatérhettek a második világháború után kényszerűen elhagyott kolostorukba, Kátai atya elvitte gyűjteményét lelkipásztori hivatalának új állomáshelyére, Máriabesnyőre. A kapucinusok 1989-es visszatérése után a gyűjteményt Nagy László Tamás (1955–2000) rendfőnök gyarapította és gondozta tovább. Célja azt volt, hogy az évek alatt hatalmasra duzzadt anyagot az ide za-

rándokló híveknek is bemutatassa. A gyűjteményt először a rendház celláiban helyezte el, idővel azonban fölmerült egy önálló múzeum felépítések a gondolata is. A Mária Múzeumnak nevezett épületet a kolostor udvarának hátsó részében, a földbe süllyesztve alakította ki Tamás atya, a saját tervei szerint. Bár műemléki megkötöttségek is közrejátszhattak az épület szokatlan konstrukciójában, leginkább mégis a loretoi Casa Santa, illetve a betlehemi Születés barlangja volt az a két objektum, mely alapvetően meghatározta szerkezetét.

Tamás atya halála után a gyűjteménynek nem volt igazán gazdája. Az anyag egy része visszakerült Petőfiszállásra. A kapucinusok is elhagyták 2002-ben Máriabesnyőt és az épületkomplexum a Váci Egyházmegye illetékessége alá került. Miután mind a hívek részéről, mind gyűjteményi szinten egyre sürgetőbbé vált a Múzeum ügyének rendezése, 2007-ben a Máriabesnyői Katolikus Plébánia felkérésére a Gödöllői Városi Múzeum szakmai felügyeletével és a Magyar Kapucinus Delegáció támogatásával megkezdődött az új kiállítás előkészítése.

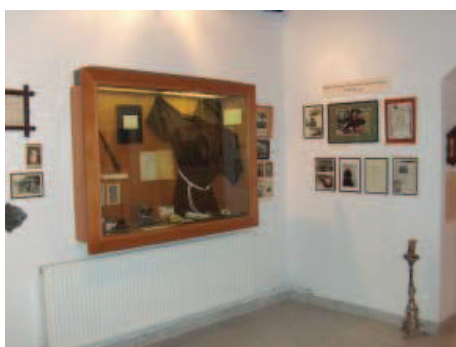
A 2008 augusztusában megnyílt állandó kiállítás nyolc nagyobb tematikai egységből áll. A rendezők, Fábíán Balázs, Kerényi Bakonyi Eszter és Kerny Terézia a korábbi koncepcióktól eltérően, erős hangsúlyt helyeztek a kapucinusok magyarországi működésére, különös tekintettel máriabesnyői működésükre. Mivel a Máriabesnyői Mária Múzeum az alapító elképzelése szerint a loretoi Casa Sancta és a betlehemi barlangjának egyfajta adaptációjaként épült meg, a *Loretói litánia* invokációi kiemelt szerephez jutottak az egyes tematikai egységek cím választásánál (*Mária aranyház, Titkos értelmű Rózsa, Magyarok nagyhatalmú szónólója*).

Néhány egység elnevezése – tudatosan – egy-egy ide kapcsolódó, jelentős monográfia, tanulmánykötet, korábbi nagysikerű kiállítás címén alapul. A Tamás atya fő művének tekinthető, maga által kialakított és kifestett betlehemi barlangot megőrizték a rendezők, de mivel az nem kapcsolódik szervesen a jelenlegi kiállításhoz, elválasztották tőle, úgy azonban, hogy a karácsonyi ünnepkörben megtekinthető legyen. A rendezők igyekeztek maximálisan kihasználni a nem éppen kedvező építészeti adottságokat, s megpróbálták a gyűjteményt minél teljesebben bemutatni. Követendő például a helytörténeti jellegű egyházi kiállítások, az 1998-as vértessomló²³ és az Első Magyar Látványtár Tapolca-diszeli időszak kiállításai szolgáltak.

A máriabesnyői kapucinusokhoz 2008 nyaráig egyetlen becses irodalomtörténeti emlék fűződött, egy ismeretlen ferences kolostorban a XV. század végén másolt, magyar nyelvű kézirat másfél levélnyi töredéke. A *Máriabesnyői töredék*ként elhíresült nyelvemlék egy Jézus kínszenvedéséről és haláláról szóló dialógus részletét tartalmazza,

23 Az 1998-ban rendezett kiállítás a Kutsi András oroszlányi plébános által szervezett *Hit vándorútján* című eseménysorozathoz kapcsolódott. Rendezte: Makki Mari, Kerny Terézia.

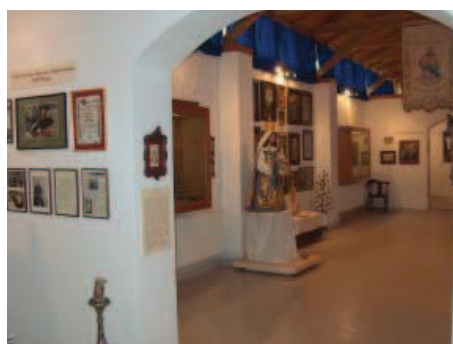
1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

TERÉZIA KERNY

THE NEW PERMANENT EXHIBITION AND A CAPUCHIN MEMORY OF
THE MARIAN MUSEUM IN MÁRIABESNYŐ

Hungary is a country under the patronage of the Virgin Mary. From the moment King Saint Stephen offered the country to the Virgin Mary, the notion that the country is under her patronage has prevailed and continues to exert an influence today. It reflects the intimate veneration Hungarians have for the Virgin Mary, yet to this day we have no public collection maintained by the Church offering a comprehensive presentation of this 1,000 year-old tradition. A few zealous Catholic priests have at various moments undertaken to espouse this noble cause by organizing exhibitions on the subject, mostly in the empty spaces of parishes and churches (in settlements such as Andocs, Celldömölk, Gyöngyös, Gyula, Kislőd, Tereske). These undertakings include the collection assembled in 1981 by Géza Kátai, the Roman Catholic priest of Petőfiszállás in Bács-Kiskun County, when he attempted to present to the public relics – primarily from folk art – of a Hungarian cult of the Virgin Mary. When friars belonging to the Order of Saint Paul were allowed to return to their monasteries, which they had been compelled to abandon following World War II, the collection was moved to Máriabesnyő, the pastoral office's new post. Following the return of the Capuchin friars the collection was tended to and enlarged by the provost of the order, László Tamás Nagy (1955–2000), who played this role up until his death. At this point part of the collection was moved back to Petőfiszállás. In 2002 the Capuchin friars left Máriabesnyő and the building complex fell under the jurisdiction of the Diocese of Vác. Since the question of the future of the closed museum became increasingly pressing, both in the minds of members of the congregation and from the perspective of the collection itself, in 2007, at the request of the Catholic Parish of Máriabesnyő and under the supervision of the Municipal Museum of Gödöllő preparations for a new exhibition began, with the financial support of the Delegation of Hungarian Capuchins.

The permanent exhibition, which opened on August 15th, 2008, consists of eight larger thematic units. The curators, Balázs Fábián, Eszter Kerényi Bakonyi and Terézia Kerny, adopting a new approach, placed greater emphasis on the activities of the Capuchins in Hungary, and especially on their presence in Máriabesnyő. In July 2008 the organizers of the new permanent exhibition of the Marian Museum in Máriabesnyő came across a parchment scroll measuring 150 x 10 cm rolled up in a carved chest in the so-called "Hungarian Bethlehem" designed by Tamás Nagy. It was evident on first inspection that they had come across a very precious rarity, which they temporarily named *Rotulus of Máriabesnyő*. On one side there is a German text written in brown ink

A Máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállítása és egy kapucinus vonatkozású emléke

transversely, while on the other side we find a text in Latin. The Latin text is accompanied by figural depictions made in watercolour and magical symbolical signs. A copy has been included in the exhibition. The original has been placed in the Municipal Museum of Gödöllő for safekeeping. It can only be partially interpreted using art historical methods. Thus the present publication should only be regarded as a primary exposition of the relic, intended to awaken further interest.

